

183.669

OSZK

OSZK

Chicago Szegedy-Kovács

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

83669

ELŐADÁSOK A SZELLEMI
TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

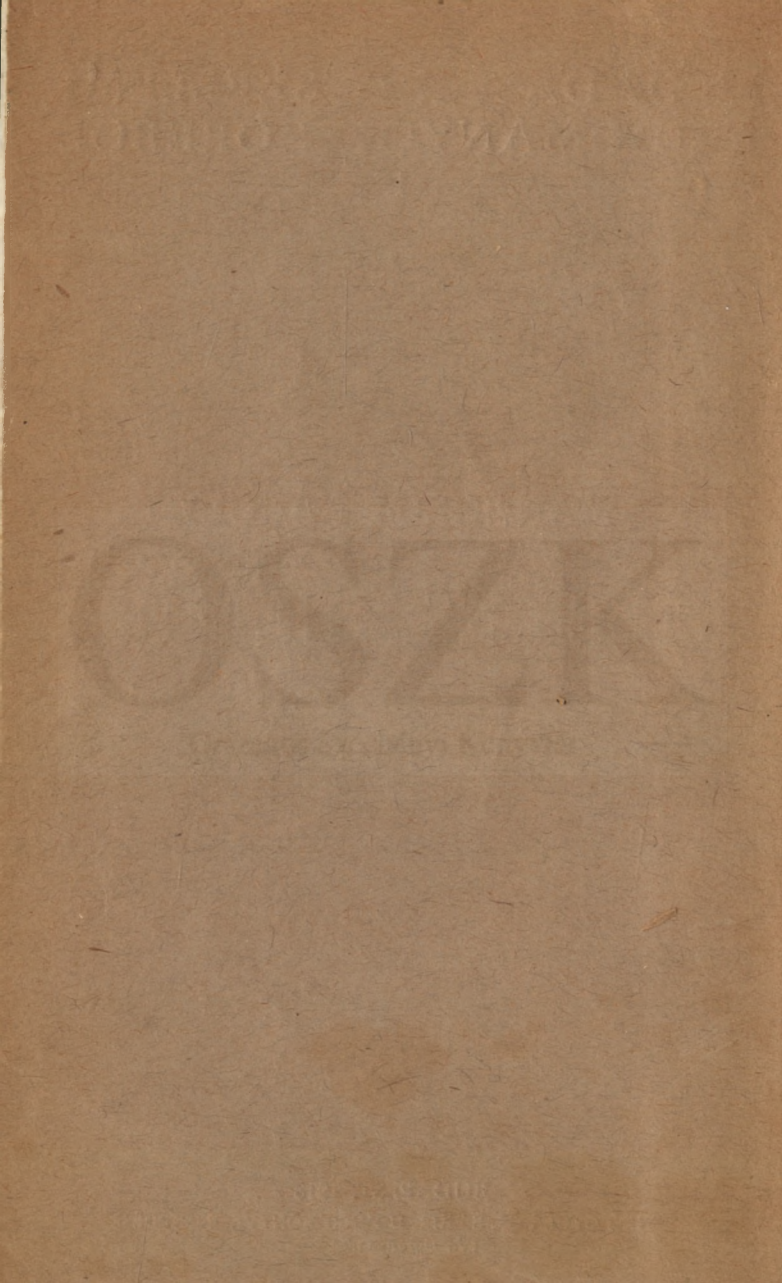
1

MANNHEIM KÁROLY

LÉLEK ÉS KULTURA

BUDAPEST, 1918

BENKŐ GYULA CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDESE
IV., Dorottya-utca 2.

ELŐADÁSOK A SZELLEMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

1

LÉLEK ÉS KULTURA PROGRAMMELŐADÁS

A II. SZEMESZTER MEGNYITÁSA ALKALMÁBÓL
TARTOTTA

MANNHEIM KÁROLY

BUDAPEST, 1918

BENKŐ GYULA CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVKERESKEDÉSE
IV., Dorottya-utca 2.

Philosoph
183669
75308

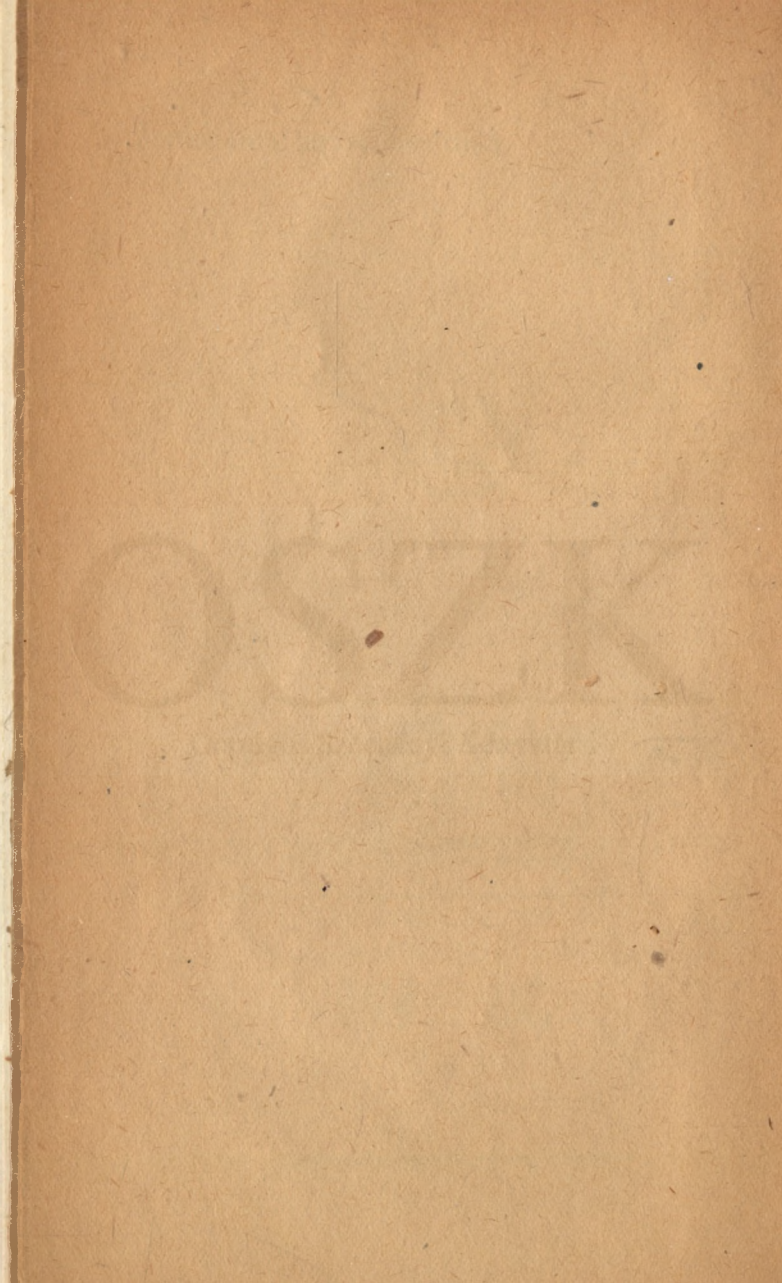

M. N. MUSEUM KÖNYV-TÁRA
II. Nyomtatási és Könyvtári Osztály
1919. évf. 112. sz.

Leitner Ferenc emlékének.

Mélyen tisztelt hallgatóink!

Iskolánk megnyitó előadásán, melyen törekvéseink programját kell elmondanom, úgy érzem, olyan valamiről kell beszélnem, ami az ezt követő előadások megkövetelt szigorú tárgyilagosságából szükségképen kiesik, s ami mégis ez előadások egységét képezi.

Ezeknek az előadásoknak az egysége — úgy hiszem — sokkal mélyebben fekszik, semhogy azt programjaink kényszerült szűkszavúsága teljességgel kifejezhette volna. Ha programjainkban azt hirdettük, hogy nem leszünk népszerűek, úgy az csak a modorunk kérdését, ha azt hirdettük, hogy világnézetünk idealisztikus, úgy az csak filozófiai álláspontunkat jellemezte a filozófiai áramlatok között. Még előadásaink címei sem mutathatják azt az egységet, melyet lényegesnek tartunk, mert ez az összefüggés nem tartalmi és egy témakör lezártságában nem nyerhet kifejezést. Sőt az utóbbi pontot illetőleg lehetségesnek tartom, hogy a távolabb álló, az előadandó tartalmak felsorolásában némi szeszélyességet gyaníthatna, nem ismervén azt a bensőséges kapcsolatot, amely ezeket a tartalmakat, ezt a filozófiai álláspontot, ezt a módszert szükségszerűvé teszi.

Pedig semmi sem áll távolabb tőlünk, mint az a szándék, hogy ebben az iskolában szemponttalanul összehívott előadók ötletszerűen érdekes témákról beszéljenek. Ha van valami, amit elsősorban fontosnak tartunk, akkor az az, hogy a mai

Az egyesek céltudatos kiválasztás alapján, egységes keresztmetszetben állítsuk be az őt környező kulturát. Ha van valami, ami a kultúra mai stádiumában egy iskolának létjogosultságot ad, úgy az csak az lehet, hogy egységes irányban teszi termékenynyé a bennünket környező kultúra utáni vágyunkat. Hiszen a mai kultúra legnagyobb veszedelem az, hogy túlnő rajtunk, s a hozzá való viszonybajutásunk mind nehezebbé válik, s ha egy iskola hallgatóinak érdeklődését csak avval elégíti ki, hogy különféle, csak önmagában érdekes tudanyagot nyújt — minden további, mélyebb összefüggés nélkül — akkor többet árt, mint használ.

Az objektivált kulturának ilyen egységes keresztmetszetét azonban — meggyőződésem szerint — csak egy fejlődésében és életérzésében rokon generáció nyújthatja, s ezért nem tartom elhallgandónak azt a körülményt, hogy ennek az iskolának magvát egymással fejlődött, egymásrautalt emberek teszik. Ha érzünk is magunkban elvi és egyéni különbségeket, úgy azokat csak egy közös centrumhoz viszonyítva érezzük, s ha a tudományok, amelyekkel külön-külön foglalkozunk, el is választanak, úgy a tavalyi előadásainknak kellett bennünket és hallgatóinkat meggyőzniük arról, hogy az elkülönülő témakör keretein belül is láthatóvá válik a kutatásnak és formálásnak egységes természete. Röviden kifejezve, feladatunkat abban látjuk, hogy e rokon szubjektív kultúra alapján állva, az objektív kulturának egységes megnyilvánulásává tegyük ezt az iskolát, hogy az magával hívassa mind azokat, akik ebben vele szolidaritást éreznek.

Rátérve már most arra, hogy miben áll az egység, melyet ennyire fontosnak tartunk, ennek jellemzésére két ut kínálkoznék: vagy megnevezem röviden azokat a hazai és külföldi kulturtörökeket, amelyeknek ideáival rokonságot érzünk, s így nevek jelzik azokat a fejlődési irányokat, ame-

lyeknek vonalában állóknak tudjuk magunkat vagy tartalmilag jellemzem a történeti elődöktől függetlenül azokat a végső elveket, amelyekben találkozunk. Úgy érzem, az egyik út sem kielégítő. Mert ha történeti közvetlen megelőzőink között jelzem is azt, hogy világnézetben és életérzésben Dostojewski, etikai meggyőződéseinkben Kierkegaard, filozófiai álláspontunkban a német Logos, a magyar *Szellem*, Lask, Zalai azok, akiknek útját folytatni akarjuk, ha el is mondom, hogy esztétikai meggyőződésünkben Paul Ernst, Riegl, művészi kulturánkban Cézanne, az új francia líra, különösen a *Nouvelle Revue Française* iránya, a mieink közül Bartók és Ady sok jó, az impresszionizmuson túlnőtt verse alapján, végül a *Thalia* színpadi mozgalmá azok, amelyeknek nevét jelszavakként használhatnók, mindezzel csak a hatások sokféleségét mutatnám fel, nem pedig azt az egységet, amelynél fogva ezek mind aktuálisakká válnak életünkben és gondolkodásunkban.

Nem is említem azt, hogy a történeti hatások teljes jellemzésénél ki kellene térnem olyan irányokra is, amelyeknek hatása alatt állottunk legtöbbször, s csak utóbb éreztük, hogy bizonyos értelemben túl kell haladni rajtuk, s ha ezekkel szemben ellenzéket képviselünk, az a tulsó oldalról jövő ellenzéket jelenti. Szembehelyezkedvén velük, tételezzük őket, s hogy fejlődésünk tényezői, nem akarjuk letagadni. Ilyen irányok a művészetben a *naturalizmus*, *impresszionizmus* s a szociológiában a *marxizmus*, nem akarjuk elfelejteni a tanulságokat, melyeket nekik köszönhetünk.

Mondom, nevek felemlítése nem mutathatja az iskola lényegét és nem hiszem, hogy jobban járnék, ha az objektívált kultúra egyes ágaiban kutathatnám fel azokat a momentumokat, amelyek tételekbe foglalva, képviselhetnék a mi álláspontunkat. Azt mondhatnám talán, hogy egy bizonyos normativizmus jellemzi etikai és esztétikai meggyőző-

déseinket, — de nem az akadémikusság szabály követelése, — világnézetünkben pedig egy metafizikára törekvő idealizmus, mely azonban semmit sem áll távolabb, mint a pozitív vallások ama bizonyos kényszerült ideálizmusától. Felemlíthetném még azt is, hogy tudományos kutatásainknak irányja a monizmus terméketlenségének felismerése után pluralizmusra törekszik, mert az utolsó évtizedek kitágították filozófiai horizontunkat s ennek első tanulsága az, hogy többféle egymástól lényegesen különböző adottság alkotja az embert környező valóságot s mi fontosabbnak tartjuk ezek különvalóságát megismerni, mint egyszerű gondolat-sémák segítségével, magunk megnyugtatóására a világképet elhamarkodva egységesen lezárni.

De mindez: a történeti hatások elemzése, valamint ezeknek a tartalmi tételeknek a fölsorolása, nem elég arra, hogy ezt a mélyebben fekvő egységet beállíthassam.

Én azt az immár többször kiemelt egységet abban látom, hogy a kulturobjektivációk mindegyikével szemben, vallással, filozófiával, etikával, művészettel, társadalmi élettel, történelemmel szemben egységes álláspontunk van, róluk hasonló meglátásaink vannak, azoknak szerkezetét és jelentőségét egy különös módon próbáljuk megközelíteni. A kulturobjektivációk eme sokféleségét s a kultúra fejlődésének utját azonosan látjuk s a magunk elhelyezkedését benne rokonnak érezzük. Legyen szabad éppen azért egyideig ez előadásom önálló témájává tennem ezt a kérdést, mert úgy hiszem, hogy csak akkor állíthatnám be idei előadásaink összefüggő voltát, ha éppen ezt a kultúrára vonatkozó meglátást irtam le pontosabban.

Mélyen tisztelt hallgatóim, a szubjektum és az objektív kultúra, az egyénnek az őt környező kultúrához való köze, vagy tőle való távolsága tulajdonképpen örök téma, melyről ma csak azért kell külön beszélni, mert a kettő közötti distancia

szokottnál nagyobbá vált s ezért a kettőnek külön természete láthatóbbá lett. Hogy mit értünk a kettőn, azt előre kell bocsájtanom, hogy megállapításaink világosabbakká váljanak.

Objektív kulturán a szellem összes objektívációit értjük, amint azok történeti fejlődésükben az emberi nem örökségeként ránk maradnak: értjük azon a vallást, a tudományt, a művészetet, az államot s az életformákat. Szubjektív kulturáról pedig akkor beszélünk, — mint ahogy azt Simmel igen helyesen látta meg — midőn a lélek a maga teljesedését, tökéletesedését nem önmagán keresztül, kizárólagos befeléfordulással akarja elérni, hanem épen ezeknek a kulturobjektívációknak kerülőútján át, magáévá tévén bizonyos mértékben azokat. Ez a meghatározás azért szerencsés, mert jelzi azt, hogy a léleknek, a kultúra magáévá tételén túlról is van — legalább is problematikusan — egy más teljesedési útja és mindenek fölött kitűnik belőle, hogy a lélek a kulturától függetlenül is valóság.

Ezt a másik utat, a magukbamerülés útját választották az indiai aszkéták s a magányba vonuló keresztény szentek s hitük azon alapult, hogy a lélek, kizárólag befelé fordítván tekintetünket, szintén jelenvalóvá, elérhetővé válik. Ami nekik talán megadódott, nekünk, még ha kegyként átélhető percekben szintén elérhető, nem ad megváltást, mert letörünk s állandó szembenállásra képtelenek vagyunk. A meg nem váltott ember elveszti önmagát, ha a történésen kívül helyezkedik, mert csak élete és cselekvése kifelé való megnyilatkozásán keresztül tudja a maga lelke nyomát követni. Ezért kénytelen a kinemválasztott az életben élni s az őt időben és kívülről környező valóságba, kulturába kapcsolódni.

Hogyha pedig azt a kérdést vetjük fel, vajjon lehetséges-e, hogy ezek a lélektől idegen történeti alakulatok jelentsenek valamit annak életében,

akkor, hogy erre válaszolhassunk, még egy lépést kell hátrább lépnünk, s az egyesnek nem a kultúrához, hanem az egyesnek, a léleknek a *Werkjéhez* való viszonyát kell kérdésünk közvetlen tárgyává tennünk.

Hiszen nem a kultúra az elsődleges alakulat, hanem a *Werk* az. Az individuális *Werk* válik kultúrténnyé azáltal, hogy szociálissá és történetivé lesz. A *Werk* pedig eredeti küldetésében az önmagát önmagáért teljesíteni akaró léleknek a megnyilvánulása.

A *Werk*nek ezt a — magyarra nehezen lefordítható — fogalmát a német középkori mystikusoknál találjuk, s ők azon eleinte a vallásos cselekedetet értették, de később a léleknek mindenféle objektivációját, a világi élet számára való dokumentálódását. Úgy, hogy számunkra mindent: a tettet, a gondolatot, ábrázolást, kultuszt egyaránt jelenti, vagyis azt, midőn a lélek egy tőle idegen materián keresztül kíván önmagához eljutni. A mystikusok eleinte el akarták vetni a *Werket*, mert úgy érezték, hogy nem hozhat teljese­dést, mert eltérít a lélektől, magához von, öncéllá lesz, meghamisít, de később mégis bevallották annak megkerülhetetlenségét és már Meister Eckehart *Máriáról* és *Mártáról* tartott prédikációjában a *Werk* szükségességét hirdeti.

Én úgy érzem, hogy a mystikusoknak ez a kérdésfeltevése időtlen jelentőségű, mert egy „absolut situatiót“ fejez ki, ember voltunkhoz fűződő örök problémát.

Mert, ha valaki azt kérdezné tőlem, hogy mi jellemzi embervoltunkat leglényegesebben, úgy azt mondanám, az, hogy mi magunkat a másikkal, sőt magunkat önmagunkkal csak úgy ismertethetjük meg, hogy egy tőlünk teljesen idegen nyagból levőt, a *Werket* állítjuk magunk és a másik, magunk és magunk közé. Nekünk embereknek sorsunkhoz fűződő leglényegesebb adottságunk, hogy sokan va-

gyunk és elváltan élünk. Elszakadottan egymástól, egymás után vágyódva, de egymást meg nem közelíthetően. De nemcsak a másik megközelíthetetlen számunkra, hanem mi magunk is. Hogy még ebből, a kanti filozófiába is mélyen belenyúló mythosból — a kétszeres *Ding an sich* tanából, — nem lett valóságos mythos, az csak a mi korunk mythosra képtelenségéből érthető meg, mely szegénységünket a német romantika fájlalta először. Kant szerint is nemcsak a bennünket környező világ: jelenség, s magvában elérhetetlen, hanem mi magunk is, mert csak a magunk lényegének jelenségeit látjuk.

Ebben a kétszeres ismeretlenségben élünk a kétszeres megismerés vágyával, s ami e küzdelemből mint eredmény adódik, az nem más, mint egy tett, egy gondolat, egy ábrázolás, vagy egy kultusz, s amin ez megvalósul, az egy a lélektől idegen materia — s ebből a szempontból materia épp úgy a márvány, melyből szobrot faragunk, a gondolatok ugyanúgy, mint a tiszta érzékiségünk, mert mind csak médium. Hogy hogyan lehetséges, hogy ez a tőlünk végereményében idegen materia jelenthet mégis valamit, s hogy hogyan lehetséges, hogy ennek a matériának törvényeit követve mégis magunkból fejezünk ki valamit, ez volna minden kutatásunk legérdekesebb, de talán elérhetetlen célja.

Eme legvégső abszolút situációból, hogy a lélek és a *Werk* szemben állanak, kell kiindulnunk, s itt az első, amit megállapíthatunk, az, hogy a *Werk* bizonyos értelemben több s bizonyos értelemben kevesebb, mint a lélek, amely produkálta.

A *Werk* kevesebb, mint a lélek, mert minduntalan visszautal arra, aki elgondolta, cselekedte, ábrázolta: a gondolat mindig csak jelent valamit s visszautal az élményfolyamra, amelyet teljesíteni kíván, s minden műalkotás, kultusz elveszti számunkra legvégső értelmét, ha elszakadunk attól az életgyökértől, amelyen termett.

A *Werk* azonban bizonyos értelemben több, mint a lélek, amely létrehozta, s ez abból következik, hogy saját törvényei vannak. A matéria, amely médium, saját törvényei alapján rendezhető, s lezártságot ad ott, ahol csak khaosz van a lélekben és megközelíthetetlenség. Saját törvényei vannak a gondolkodásnak, melyben az egyes gondolatok egy lezárható rendben függnék össze s minden kiindulás rendszerekben teljesedik, saját törvényei vannak a márvány szobornak, melyet az anyag és annak térbeli volta, és a tiszta láthatóság ír elő, saját törvényei vannak a versnek, melyeket a ritmus és a műfajok szabnak meg s a kompozíció mindenütt e kötöttségek, e törvények vállalt teljesítését jelenti.

A médiumnak a kezelése idővel mind tökéletesebbé válhat, s ezeket az anyag előirta törvényszerűségeket nemzedékek folytatólagos munkája mindinkább kitetszővé teheti.

Bármennyire kérdéses is, hogy a matériának önmagában való lezárhatósága jelenti-e teljesen és mindig a szellem tökéletesbülő kifejeződését, bármennyire vitatható, hogy a matéria kezelésének fejlődése képessé teszi-e a *Werket*, s elérheti-e a lélek végül benne önmagát, a *Werknek* egy értéke feltétlenül van, hogy amíg eleven, minduntalan a lélekre intencionál, ráirányít. A *Werk* nem teszi elértté a lelket, hanem a kontrollképesség stádiumába hozza. A *Werk* mesterséges elhatárolást jelent a lélek végtelen lehetőségeivel szemben, de azáltal, hogy folytonos kiválasztásra, formálásra, az anyagi eszközök megválasztására készítet bennünket, a lélek jelenvalóságát megfoghatatlanul is érezzük. Ebből magyarázható, hogy az alkotó a *Werk* révén megváltottnak érzi magát.

Míg az alkotóval szemben ez a hivatása a *Werknek*, egy másik küldetése az, hogy ideiglenesen hidat jelent ember és ember között. A *Werk*

abban percben válik kulturobjektummá, amidőn e szociális beállítottságában érvényesül.

Mint ahogy azonban, a *Werk*nek sajátos törvényei voltak, melyeket anyagi mivoltából lehetett levezetni, úgy a kulturobjektum e szociális és történeti jellege következtében újból még az előbbitől is független törvényeket mutat fel. A *Werk* eltávolodván alkotójától, integráns része lesz egy történeti alakulatnak, mely egy egészen különös egyseget jelent e részegységekkel szemben.

Az irodalom nem az irodalmi művek összessége, a művészet nem művészi objektumok összegeződése, a vallás nem a kultuszszerű aktusok foglalatja, a kultúra több, mert más, mint egyes objektívációk halmaza. Itt újból egészen különös törvényszerűségek lépnek fel, melyeknek kialakulására már nemcsak a produkáló egyes, hanem a befogadó és a folytonosságot életben tartó egyesnek belejátszása is fontos. Kulturobjektummá válván a *Werk*, még az eredendő distanciánál is nagyobb távolságba jut a lélektől, mert új valósággá lesz.

Mint új valóságnak autonóm jelentősége, fejlődése van, melyet még a psychék közreműködéséből sem lehet maradék nélkül levezetni. Haov ez így van, mutatja a legújabb nyelvtudomány, mely mind kényszerítőbb világossággal ismeri fel, hogy nem lehet csak pszichológiai alapon a nyelv változásának, fejlődésének utját megközelíteni.

Nem lehet ez alkalommal feladatom ez önálló törvényszerűségeknek végére járnom, s mindezt beállítanom, s ezért megelégszem avval, hogy tételekbe foglaljam ama legáltalánosabb sajátságokat, melyeknek révén a kulturobjektumok emberközi küldetésüket valamennyire is teljesíthetik.

Három ilyen alapvető sajátságról kell itt megemlékezni, mely a kulturát egyáltalán lehetségessé teszi.

Az első körülmény, amely lehetővé teszi, hogy a kulturobjektumok ezt az emberközi küldetésüket

teljesíthetik, az emberi nemnek ama szolidáris sajátosságából vezethető le, hogy mindaz, ami egyszer egy ember számára lehetségessé vált, ugyanakkor minden ember számára is elérhető, amit — más oldalról állítván be ugyanazt a dolgot — úgy is ki lehet fejezni, hogy összehasonlíthatatlanul könnyebb valamit elsajátítani, mint kitalálni. Ez ugyanugy áll a művészet technikai fogásaira, a mesterségtudásra, mint a legvégső vízióig való eljutásra, noha az előbbiekre még sokkal inkább.

Ennek a körülménynek is van a lélek és a kultura viszonyának szempontjából jó és rossz következménye. Rossz következménye az, hogy az anyag formálásának technikája önálló fejlődésnek lendülhet, anélkül, hogy a lélekhez való kapcsolata a következő egyénben vagy nemzedékben ugyanolyan mély volna, mint abban, aki belső kényszerből jutott el egy formálási principiumhoz. Jó következménye viszont az, hogy egy ideig, amíg az élmény eleven: a lélek belső területeinek látása és kifürkészése ott folytatható, ahol valaki, akit a véges életenergiák elhagytak, már nem juthatott tovább.

Ugy hogy evvel tulajdonképen a kultúrát lehetővé tevő második ilyen legáltalánosabb sajátosághoz is eljutottunk, melyet a folytathatóság elvében foglalhatnánk össze. Csak még egyszer kell hangsúlyozni: a folytathatóság két irányu a technika és a mondanivaló irányában. A kultura végső tragikuma abban van, hogy ez a kétirányu fejlődés nem halad nárhuzamosan és az élmény folytathatósága hamarabb lankad el, mint az anyag kezeléséé. S ilyenkor történik meg az, hogy ami első nekilendülésében még értelmes volt, a követők kezein, akik noha ugyanazt a tendenciát folytatják és fejlesztik a matériában, már értelmetlenné válik. A barokk — például, noha az élménytől eltávolodott, — stílustörténeti szempontból — ugyanazt teljesíti a forma irányában a legtökéletesebben,

ami a renaissance művészi principiumaiban volt benne, de aminek élő jelentősége tulajdonképen csak a trecento idejében volt aktuális. S ilyenkor nemcsak az történhetik, hogy a formafejlődés éli önmagát teljesen ki, hanem még a téma, a tartalom, a falúba is kontinúus anélkül hogy a jelentés, a kifejezendő benne jelen lenne.

A történet ilyen szakaszaiban már nem eszköz a *Werk*, a kulturobjektum, hanem önálló valósággá lesz, mely a maga életét kezdi élni. Az egyes lesz immár a médium, s ez engedelmeskedve teljesíti a materiából és a kultura belső adottságaiból kifejleszthető lehetőségeket. A kultura ilyenkor, mint valami golem, — bocsássák meg a kissé triviálissá vált hasonlatot — életet kap, önálló valóságra ébred s elindul élni a maga útján. Már csak annyi köze van a lélekhez, mint az élősdinek az anyanövényhez, szüksége van rá, hogy élhessen, de nem hajtása annak, s nem gyümölcse.

Az egyesek ilyenkor csak annyit tesznek, hogy végigjárják azokat az utakat, teljesítik azokat a lehetőségeket, amelyeket az egykor még értelmes kiindulás feltár előttük.

Hogy még az ilyen korokban is jelenthet valamit az ember számára, ez a lélektől teljesen elidegenedett valóság, az az ember egy harmadik, különös képességéből magyarázható. Az ember ugyanis képes arra, hogy mikor már teljesen eltávolodott e kulturobjektiváció a lélektől, s az arról már nem mond semmit, akkor számára még mint forma élhet és külön nézhető s ilyen inadaequat módon is jelent számára valamit. Tőlünk teljesen idegen kulturák termékeit, a régi indus istenképeket, a négerek plasztikáját mindig ilyen inadaequat szemléletben érjük el, s mégis, így is valamiképen szólnak hozzánk.

Mikor azután olyan kulturobjektumok, amelyek történeti fejlődési vonalába mi is belétartozunk, idegenednek el tőlünk teljesen, s mi magunk

egy ilyen inadaequat nézés számára alkotunk, akkor jönnek létre azok a kulturák, amelyeket esztétikai kulturáknak nevezünk.

Maga az esztétikai szemlélet egy ilyen inadaequat szemlélet, s Lukács, — aki ennek az egész inadaequat nézés elméletének felfedezője — az egész esztétikát mint az inadaequat nézés rendszerét építi fel.

Az esztétikai inadaequat nézés nem kárhoztatandó valami, mert az ember tehetségeinek egyik legérdekesebbike, s mint ilyennek kell, hogy tudománya is legyen, mely azt végső szerkezetében nyomon követi; csak az esztétikai kulturák kárhoztatandóak, melyek az embernek ezt a különös képességét a többi képesség és az életre intenciónálság rovására kizárólagosítják.

E három legáltalánosabb tétel alapján úgy hiszem, nagyjában beállítható a kultúra egész dinamikája s láthatóvá tehető az a folyamat, amelyet a kultúra túlfejlődésének, elfejlődésének nevezhetünk. A kulturának eme túlfejlődésre való tendenciáját legelőször Simmel ismerte fel.

Mint látiuk a kultúra minden ágában a fejlődés folyamán előkészül egy elidegenedés, mely az egves számára akkor válik egészen érezhetővé, mikor már itt-ott új élmények a léleknek ... östényei rázkódtatnak meg bennünket. Ilvenkor válik először világossá, hogy a régi tartalmak már nem jelenlevők s a régi formák számunkra idegenek. Mi úgy érezzük, hogy mostan egy ilyen történetfilozófiai stádiumban élünk s jelentkező új tartalmak megformálatlanul is, felcsillanó jelenlétükkel sok régít inaktuálissá tesznek.

Nem akarom elhamarkodni a dolgot, de talán igaza van annak, aki a tartalom inaktuálissá válásának időpontját a középkor végére teszi s a rákövetkező időben egyrészt a formák autonom fejlődését s a tőlük való elidegenedés érzésének fellépését és kialakulását látja. Ebben a beállításban a

renaissance individualizmusa éppen azt jelenti, hogy az egyes már nem olvad fel a tartalomban, nem érzi magát egynek vele, kívül helyezkedik rajta. A kívülhelyezkedés azután lassan előkészíti ennek az érzésnek tudatossá válását. Ami az előző periodusban megtörténik, az a következő generáció számára leolvashatóvá lesz s lassanként fellépnek ennek a kulturtartalmaktól való elidegenedésnek a hirdetői. Az elidegenedésnek első korai átérzője talán Rousseau, s egyenes vonal vezet tőle a hatások történetének útján Schillerig, akinek *szenzimentalitás* fogalma s Friedrich Schlegelig, akinek *irónia* fogalma más és más oldalról jelzik ugyanezt a tényt. Hogy az egyes szembekerülő tartalmat folyton idegennek s önmagával nem azonosnak érzi s minduntalan kívül akar helyezkedni e tartalmon és ömágán, mert nem tud álláspontot vállalni véglegesen: mindezek csak különböző tünetei ennek az egységes állapotnak.

Ez az individualisztikus, a tartalmat nem vállaló processzus éri el azután végső betetőzését az impresszionizmusban, melynek lelki diszpozíciójára nem tudnék jellemzőbb formulázást találni, mint azt, amelyet egy kortársunk, egyébként érdemes publicista úgy fejezett ki önmagáról beszélve: „Én nem osztom a saját nézetemet“.

Engedjék meg, hogy a kultura eme legáltalánosabb fejlődésének jellemzését s az említett három törvényszerűségnek a beállítását még egy dologgal kiegészítsem. A kultura e stádiumainak az ember hármasságának intencionálhatósága felel meg. Az emberi legtagabb értelemben vett nézés, háromféle irányban tehető fogékonnyá s úgy hiszem, a fejlődés különféle szakaszaiban más-más intencionáltság lép előtérbe.

Az első intencionáltság az östényekre irányul. Mikor a lélek, a mondanivaló jelen van, kulturakiindulások vagy megújulások idején: ilyenkor a

megfoghatatlan, de mégis jelenlevő lélek foglalkoztatja elsősorban az alkotót. Ezek vallásos kulturák.

A második intencionálhatóság a formákra irányul. Ilyen korok érzik, de nem tudatosan, nem a teoriában a formáknak belső törvényszerűségeit s az ember munkája ilyenkor a materia legjobb, legteljesebb megdolgozására, tökéletesebbítésére fordíttatik. Az ilyen kulturák a művészet fejlődésének korszakai.

A harmadik intencionálhatóság pedig akkor válik aktuálissá, mikor az elváltság érzése először lép előtérbe s a formák és a mondanivalók diszkrepanás volta mind világosabbá lesz. Ilyenkor az anyagnak, a formálásnak az a törvényszerűsége, melyet az előző nemzedékek tiszta alkotó ösztönüknek engedelmeskedve teljesítettek. tudatossá válik s az elmélet számára lesz evidens az, amitől az alkotó művészet már többé-kevésbé elidegenedett. Szétesvén számunkra a forma és a mondanivaló az előbbinek szerkezete a disztanciába kerülés révén áttetszővé válik. Ilyenkor a kritikai kutatás lesz eleven: a logika, esztétika, történetfilozófia lendülnek fel.

Én azt hiszem, a mai nemzedéknek legértékesebb munkája ebbe az irányba esik, mert a háromféle intencionáltság közül az utóbbi lépett előtérbe. Ilyen módon próbálnám meg a magunk történeti látása alapján a magunk helyét jelezni, melyet, ha vállalunk, a megoldandó feladat körvonalai is megrajzolhatók.

Ha a tavalyi előadásainkra visszatekintünk, azok egységes karaktere is ebből az egységesen meglátott feladatnak a teljesíteni akarásából nőtt ki. Értékesíteni akartuk történetfilozófiai helyzetünkéből adódó képességünket, hogy a tartalmak nagyarányú inaktualizálódása révén a különféle kulturterületek szerkezetét világosan láttuk. Ezért foglalkoztunk az egyes kulturágak szerkezetének elemzésével.

Szerkezetelemzésen pedig értettük azt a tudományos feladatot, mely abban áll, hogy az egyes kultúrképződmények specifikus végső adottságait a felszínre hozzuk s megvizsgáljuk, milyen sajátos törvényszerűségek szabályozzák azok kifejlését. Ezek vizsgálása közben rá kellett jönnünk arra, hogy a kulturobjektivációk egymáshoz képest, lényegükben különböznek s egymásból azokat levezetni, azok meghamisítása nélkül nem lehet.

Folytattuk és kiéleztük azt a tanítást, hogy akárcsak a filozófia és annak ágai, akárcsak a költészet és annak műfajai, úgy a szellemnek minden más objektivációja más és más szerkezettel bír, mely szerkezet egyrészt annak a különvalóságnak, östénynek, mely kifejezésre jut, de különösen annak az anyagnak, melyen keresztül kifejeződik egyenes következménye. Épen ezek az elemzések juttattak arra a meggyőződésre, hogy szándékosan szűk látóköri az a filozófiai álláspont, mely a létezőt csak egyfajtának, (legtöbbszörre az u. n. fizikai világ mintájára) akarja elképzelni.

Vannak adottságok, mint amilyenek az élmény, a gondolat, stb., amelyek nem hasonlítanak semmiben sem a fizikai világra és senki sem tagadhatja, hogy ezek épen olyan — ha nem nagyobb szerepet — játszanak életünkben, mint az utóbbi. Épen ezért ahelyett, hogy azt mondanók, hogy ezek a kétségtelen adottságok nincsenek, inkább kiterjesztjük a túlszűkre szabott lét fogalmát és azt mondjuk, hogy az több águ s több egymástól különböző adottság alakjában jelenik meg előttünk.

Ezért juttatott metodikai pluralizmusunk annak a tradíciónak a vágányába, melyet az idealisztikus filozófiák jártak. Számunkra épen e szerkezetelemzések jegyében lett aktuálissá a Kanthoz való visszatérés, mert nálunk azt jelentette, hogy benne láttuk e korszak alapélményét képező kritikai intencionáltságnak a főképviselőjét, s ezért művének jelentőségét abban láttuk, hogy a három

legfontosabb kulturképződménynek a teoriának, az etikai cselekvésnek és az esztétikai szemléletnek sajátos szerkezetét és kölcsönös autonómiáját ő látta meg először igazán. Számunkra Zalai, mint közöttünk élt kortárs azáltal lett fontossá, hogy a Kantot elhagyó periódus kerülő útja után épen ezt a tendenciát ragadta ki és folytatta a legkövetkezetesebben, a szerkezetlátásnak élményét mélyítvén el. Mi közvetlenül ő hozzá kapcsolódtunk. Megpróbáltuk tavaly az etika, esztétika, ismeretelmélet, filozófia, művészet sajátos adottságait és szerkezetét elemezni, s ilyen értelemben akarjuk a háttérben álló történetfilozófiai beállításunk alapján tavalyi munkánkat folytatni.

Mindenütt a Werknek egyrészt Werkvoltából, másrészt történeti kulturobjektum voltából fakadó sajátos szerkezetét akarjuk a felszínre hozni.

Szabadjon ennek alapján az ideai programmunk problémáit interpretálnom, hogy meggyőzhessem önöket arról, hogy a témák sokasága nem összehordott, hanem egységes kiindulópontból érhető el.

Ha igaznak tartjuk azt, hogy a kultúra egyes ágainak fejlődése egy kiindulóponttól való folyamatos eltávolodás, elfejlődés, úgy a későbbi nemzedékeknek történeti visszatekintése egyike a legkomplikáltabb jelenségeknek. Ha belátjuk azt, hogy a *Werk* is distanciában áll az alkotójához s még az azonos generáció is könnyen félreértheti, úgy még több nehézséggel terhelt az a vállalkozás, amely elmúlt nemzedékek kulturmunkáját akarja igaz jelentésében interpretálni.

Ha a szellemtörténet pl. a szellem régi objektívációit, megnyilvánulásait akarja újra értelmezni és interpretálni, akkor olyan nehézségekbe keveredik, amelyeknek kritikai és metodikai elemzése megkerülhetetlen feladat. A szellemtörténeti interpretálás e különféle lehetséges utjait akarja Fogarasi¹⁾ hirdetett előadásában leírni és jellemezni.

¹⁾ Fogarasi Béla: A szellemtörténet módszerei.

Már ez előadásom folyamán jeleztem, hogy különösen a művészi objektiváció, a műalkotás, egy teljesen sajátos autonóm processzusban, az eredeti kiindulóponttól teljesen eltávolodhatik, olyannyira, hogy a mondanivaló egészen kiesik belőle s kizárólag a forma érdekli már csak a nézőt a maga sajátos mikrokozmosz lezártságában. Vannak történeti periódusok, melyek a műalkotást csak ebben a beállításban tudják és akarják nézni, s ezek nem tesznek mást, mint hogy az emberi intencionálhatóságok egyikét, a formára intencionáltságot önállósítják. Az ilyen történeti korok azt teszik, hogy az ember eme csupán egyik intencionálhatóságát, — melynek önálló tudomány is felel meg, az esztétika — kizárólagosítják.

Mig minden ilyen esztétikai kultúra ellen küzdenünk kell, addig eme képességünket s az ezt teljességében leíró tudományt jogosnak és lehetségesnek kell tartanunk. Az esztétikával foglalkozva Lukács²⁾ éppen azt fogja demonstrálni, hogy az a műalkotást éppen ilyen inadaequat mivoltában nézvéen teszi a maga kutatása tárgyává s fel fogja építeni az egész esztétikai rendszert, mint eme specifikus intencionálhatóság teljeseződését.

Mig Lukács az esztétikáról szólván, a művészet formai oldalát fogja megbeszélni, Balázs¹⁾ inkább metafizikai oldalról közelítvén meg a témát a mondanivalók, a metafizikai élmények és a megfelelő formák kölcsönös viszonyát fogja nézni egy specifikus művészeti ágban a lírában.

Láttuk azt, hogy a kulturát lehetségessé az emberi nemnek az a szolidaritása teszi, hogy minden kiindulás két irányban folytatható. Az eredeti élmény irányában s az azt közvetítő materia tökéletesítése irányában. Láttuk, hogy az előbbi pro-

²⁾ Lukács György: Esztétika.

¹⁾ Balázs Béla: A lírai szenzibilitás fejlődése.

Magyar lírikusok (szeminárium).

cesszus lassabb, talán ugrásszerűen fejlődik, de egy bizonyos előrehaladás mégis van. Ugy, hogy ha visszatekintünk a történeti utra, kimondhatjuk, hogy olyan periodusokban, melyekben a lélekre, az őstényekre való intencionáltság eleven, egymáshoz képest változnak az ez iránti érzékenység, szenzibilitás fokozatai.

A benső fejlődés különféle stádiumaiban más és más, több és több lelki valóság van jelen, s a költőnek küzdelme abban áll, hogy az akkori kultur-stádiumban felfedezhető médiumot a nyelvet valahogyan úgy használhassa, hogy az mégis jelezze vagy kifejezze azt, amit a szenzibilitása eléje tár. Az önállóan elfejlődött nyelvnek újra meghódítása kezdődik ilyenkor, újra átszellemítése, vagy a tulsó oldalról nézve az új lelki élményeknek új materializációja. Ez a küzdelem különösen a költői nyelv hasonlatainak fejlődésében és alakulásában követhető nyomon. S ezért Balázs ugyanakkor, midőn e belső fejlődés útját fogja vázolni, az ezt megjelenítő költői hasonlatoknak typológiáját is össze akarja állítani. Mint minden területen, úgy itt is a konkrét műelemzést tartjuk kötelezőnek.

Midőn a formák e már többször jelzett automatikus fejlődésüknek, elfejlődésüknek tetőpontjára jutnak, s a mondanivaló és a forma a legnagyobb distanciába kerülnek, két jelenség léphet fel. Egyrészt olyanok, akiknek semmi mondanivalójuk nincsen, a formakezelés könnyű elsajátíthatásánál fogva olyan műveket hozhatnak létre, amelyeknek a lélekhez immár nincsen semmi közük, s mégis lezárt egészként hathatnak s megtévesztő fontoskodással léphetnek fel. Ilyenkor ugyanis már nem a lélek, hanem a nyelv beszél s a majdnem automatikusan működő művészeti kultúra ír és farag az emberek helyett.

Ilyen korokban lesz aktuálissá az epigon művészet és a dilettantizmus. Az „echt“ és „unecht“

— erre igazán nincs magyar szavunk — elválasztása fontos feladat. Ezeknek a jelenségeknek jellemzését vállalta Hauser¹⁾).

De ugyanabban a periodusban, melyben a formák tulfejlődtek, elfejlődtek, fellép az a jelenség is, hogy lelküknél fogva fontos és értékes emberek számára az új tartalom már jelen van, de ők művészeknek nem eléggé művészek, hogy egy új adaequat, a régitől teljesen különböző formát találhassanak. Genie volna az, aki ilyenkor a frontot át tudná törni. A dilettánsnak ez a másik típusa ilyenkor úgy segít magán, hogy a régi forma akkor elérhető lezártágát szándékosan nem teljesíti, minduntalan megbontja azt, hogy az új mondanivalót, ha nem is sikerül ábrázolnia, legalább is sejttesse. A dilettánsnak eme másik polusa emberileg rendkívül fontos, de mivel a művészet útja a *Werken* keresztül vezet, könnyűnek találtatik. Paul Ernst mondotta egy helyen: a nagy művészen kettő kell, hogy legyen valami a nagy emberből s valami az artistából, nos, akiben csak az egyikből van, az dilettáns.

A dilettantizmus problémája az ilyen kulturstádiumokban, amilyenek a mait is látjuk, válik fontossá, amidőn az autonóm fejlődési sorok elválnak egymástól; ilyen esetekben nemcsak a mondanivaló és a forma, hanem a tartalom és a kompozíció kölcsönös vonatkozásai is jobban követhetőek.

Ezt az általános problémát a festészet materiájára alkalmazva fogja tárgyalni Antal¹⁾).

Ő azonban ezt a fejlődést még egy szemponttal kibővítve fogja nyomon követni, a szociológiai háttérnek tekintetbevételével. Felmerülhet ugyanis az a kérdés, hogy egy olyan kulturobjektivációnak,

1) Hauser Arnold: A művészi dilettantizmus.

1) Antal Frigyes: A modern festészet kompozíciójának és tartalmának kialakulása.

mint amilyen a művészeti forma, nincsen-e valamilyen vonatkozása azokhoz a társadalmi formációkhoz, osztályokhoz, amelyeknek keretén belül az megvalósul.

Hogy a kulturobjektivációk és a társadalmi formák, a megfelelő társadalmi szerkezet között van valamilyen kapcsolat, azt Marx látta meg először világosan s ezért a marxizmusnak ez a kiindulása nem elhanyagolandó. Mi természetesen nem látjuk olyannak a viszonyt, mint amilyennek Marx látta, az Überbau teóriát elvetjük, de a felvetett probléma e megoldásától függetlenül számunkra is eleven.

Épen a marxizmushoz való eme itt kapcsolódó álláspontunk teszi aktuálissá számunkra Szabó²⁾ előadását a marxizmusról.

Hogy igen termékeny lehet ez a kiindulás, mely a társadalmi formáknak a művészetekbe való belejátszását teszi problémájává, annak legjobb bizonyítéka Lukács drámatörténete, ugyanennek a szempontnak a képzőművészetben való kipróbálását jelenti Antal kísérlete.

A népművészet talán épen eme szociológiai háttérénel fogva is más, mint a mienk s jelent számunkra idegen kulturát.

A népművészet problémája tudvalevőleg először a romantika számára lett aktuálissá, a kultúra egy olyan szakaszában olyan emberek előtt, akik számára a formáktól való elidegenedés először lett tudatos élménnyé. Bennük is ugyanezért támadt fel az idegen kulturák iránti érdeklődés s a népművészet egy ilyen relative idegen kulturát jelentett számukra. Mindez idő óta a népművészet után való szentimentális vágyakozás életben maradt, s most, midőn minden kulturobjektiváció szerkezetét keressük, a népművészet azért is fontos, mert tőle való természetes distanciánk formáinak szerkezetét

²⁾ Szabó Ervin: A marxizmus végső kérdéseiről.

még könnyebben követhetővé teszi. Ezért fogjuk meghallgatni Kodály¹⁾ és Bartók²⁾ beállításait.

Legutoljára hagytam a logikai és ismeretelméleti előadásainkat, mert ez egy, a művészetektől teljesen különböző terület, ahol azonban e szempontok szintén termékenyíthetők. Noha semmi sem áll távolabb tőlünk, mint ama gyökeres különbséget elhomályosítani, mely a megismerés és a kifejezés között fennáll, mégis úgy véljük, hogy bizonyos hasonlóságokat és kölcsönös megfeleléseket számon kell tartani, amelyek a teoria és művészet között ezen a különbségen túlról megfigyelhetők.

A gondolkodás ugyanis, a logikai megkötöttségekben ugyanolyan ellenállásra, materiára talál, mint minden más objektivációs folyamat abban a médiumban, amelyet közvetítőül használ. Midőn ilyenkor még mindig materiáról beszélünk, akkor ezt a szónak legtágabb értelmében vesszük, úgy, hogy mindazt jelenti, ami a lélektől idegen, ami ellenáll, aminek saját törvényszerűségei vannak. A rendszerezés a gondolkodásban — ilyen távlatból nézve a dolgot — ugyanazt a helyet foglalja el, mint a művészetben a kompozíció, a forma s jelenti a közvetítő materiának sajátos törvényszerűségét.

Tavalyi előadásaimban igyekeztem kimutatni a gondolkodás egyik ágában, az ismeretelméletben eme primär megkötöttségeket elsősorban bizonyos alapvető korrelációk képezik, amelyek már bizonyos szisztemákban állnak s a gondolatnak bizonyos számú megoldási lehetőségét már előre megszabják. A gondolkozásnak is van a tiszta logikai víziótól független struktúrája, mely predeterminálja a gondolat lehetséges utjait természetesen nem egy, hanem több, de mégis korlátolt számú irányban. Minden gondolkozás mögött van egy

1) Kodály Zoltán: A magyar népdalról.

2) Bartók Béla: Népzene és modern zene.

tiszta szemlélet, mely ugyanugy lehet érzéki, mint intellektuális, amely azonban, amint megragadni próbáljuk, rögtön valamilyen fogalomban helyeződik el, valamilyen rendszerbe áll bele, amely a kiindulástól függetlenül irányba ragad magával.

Ennek a rendszerezésnek egy specifikus fajtáját az ismeretelméletit tárgyaltam tavaly s az idén¹⁾ szeretném még inkább konkrétizálni a tavalyi megállapításokat s az egyes rendszerek ismeretetéséhez kapcsolni azokat.

Hasonló irányban fognak fejlődni Varjas²⁾ előadásai, aki a fenomenológiával, a modern logika e legérdekesebb ágával fog foglalkozni. A fenomenológia lényege, hogy aszisztematikusan, minden rendszerezésre való intencionáltság nélkül akarná nézni a logikai östényeket, egy tiszta „*Schauen*“ világában. Varjas ki akarja mutatni, hogy a *Schauen* ugyan lehetséges, de a vállalkozás ott válik tragikussá, midőn az izolált eredményeket a teória számára értékesíteni akarjuk, mert ilyenkor elméletet alkotván a rendszerben állást megkerülni nem tudjuk.

Talán sikerült önök előtt világossá tennem, hogy a több területre alkalmazott vizsgálódásaink összefüggnek, s hogy ez az összefüggés éltető erejük. A kulturoobjektivációnak ez az egységes elmélete e generációnak rokon látásán alapszik, s én csak összefüggő teoriában akartam kifejtetni azt, ami bennünk él s előadásaink folyamán szét-szórva itt-ott kimondódik.

Hogy számunkra a kulturoobjektivációk szerkezete az, amit — úgy véljük — világosan látunk, az mint említettem, történeti helyzetünkkel függ össze s azt hiszem, új tartalmaknak megjelenése idegenít el a régiektől s ez teszi azokat átlátszókká.

¹⁾ Mannheim Károly: Ismeretelméleti rendszerek szerkezeti elemzése.

²⁾ Varjas Sándor: Fenomenológiai kutatások.

Ez új tartalmaknak formává válásáról mi még nem beszélhetünk, ez csak egy egész korszak életének eredménye lehet s míg számunkra csak itt-ott adódnak elszórva vállalható metafizikai tételek, e folyamat betetőzését csak egy teljes új tartalmi metafizika jelenthetné.

S ha nekünk nem is adódnék meg soha, hogy egy új forma világosságban lássuk az új tartalmakat, úgy azt hisszük, akkor is tettünk valamit, ha az általunk oly fontosnak érzett új kulturát a régi lehető megértésével készítjük elő.

A szubjektív és objektív kulturának épen az a végső egymásra utaltsága, hogy az egyik a másik nélkül teljesen meg nem lehet.

Az objektív kultúra környez bennünket mintegy tőlünk független nagy Leviathán, de nem folytathatja sajátos életét és nem gyarapodhat, ha az egyes nem munkálkodik rajta s oda nem adja magát neki; az egyes megváltása viszont nem teljesezhetik, ha az objektív kulturát mindig újból szubjektívvá, a magáévá nem teszi.

Kulturmegújulás előjelének érezzük, hogy újból láthatóvá válik ez a szubjektív és objektív kultúra közötti vonatkozás s feladatunk, hogy ráirányítsuk erre a tekintetet. Fontosnak tartjuk, hogy e problémák iránt való fogékonyságunkat növeljük. Fontosnak tartjuk ezt — ma inkább, mint valaha.

Előadások a Szellemi Tudományok Köréből.

1917 tavaszán ezen a néven előadások sorozatát kezdtük, melynek a már meglevő szabadiskolák mellett az a létjogosultsága, hogy azoktól különbözni kíván.

Különbözik tőlük elsősorban előadásaink karakterében, abban, hogy *nem népszerű*. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a tudomány népszerűsítése azt lényegéből kivetközteti és, hogy minden gondolat csak azon a színvonalon és azon a nyelven közölhető adekvátan, amelyen megszületett. Előadóink arról akarnak beszélni, ami őket foglalkoztatja, a gondolkodás műhelymelegét közvetítve azoknak, akiknek már nincs szükségük az örökké csak bevezető előadások kézikönyvtudományára.

Ezek az előadások még sokkal inkább különböznek azonban a már létező szabadiskoláktól tárgykörük céltudatos irányszabásában. Az új spiritualizmusnak és idealizmusnak világszemléletét kívánjuk terjeszteni és annak problémáival foglalkozni. Döntő fontosságot tulajdonítunk ennek éppen ma, mikor már szemmel látható, hogy az európai kultúra a XIX. század pozitivizmusa után hátrázott fordulatot vett újra a metafizikai idealizmus felé. A spiritualizmus e kétségtelen újjászületése idején fontosnak tartjuk, hogy a mi közönségünk is megismerkedjék e régi problémák mai formáival, mindenek felett azért, hogy megérezze, hogy nemcsak új tudásokról, hanem még inkább új kultúráról van szó. Új kultúráról — csak a tegnapival szemben újról, — melynek hordozója a most kialakulóban levő európai ember szellemi típusa. Ez az új típus a múltban levő materializmus-sal szemben a transcendentia problémáinak fontosságát, a relativista impresszionizmussal szemben a principiumok egyértelmű érvényességét, az anarchikus világnézettel szemben a normatívika pathosát hirdeti. Ebben a tekintetben

rokonoknak érezzük magunkat minden idealista korról és minden kor őszinte idealistáival. Az ő szép tradíciójukat, mely nálunk Magyarországon is megvan, akarjuk mi újra felvenni, gazdagítani és erősíteni. Tudjuk, hogy eme újraébredő kultúra emberei már számosak Európában és talán nálunk is. Előadásaink csak hozzá kívánnak járulni ahhoz, hogy találkozhassanak és egy új generáció-közösség öntudatában megerősödhesse.

Az első két szemeszter előadói:

Antal Frigyes
 Balázs Béla
 Bartók Béla
 Bolgár Elek
 Fogarasi Béla
 Fülep Lajos
 Hauser Arnold
 Kodály Zoltán
 Lukács György
 Mannheim Károly
 Ritoók Emma
 Szabó Ervin
 Varjas Sándor

Felvilágosítással Balázs Béla szolgál a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárban (VIII., Mária Terézia-tér 8. I. em.).

ELŐADÁSOK A SZELLEMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

LEGKÖZELEBB MEGJELENNEK:

Balázs Béla: Dramaturgia.

Zalai Béla: Filozófiai tanulmányok.

Lukács György: A regény elmélete.

RÖVÓ ALADÁR
BUDAPEST.

Ára 2 korona.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

